

УДК 657.21

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ТА АНАЛІЗ РОЗРАХУНКІВ З ДЕБІТОРАМИ

Махота Алла Валентинівна

к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Харківського національного економічного університету ім. С.Кузнеця

Леонова Юлія Олександрівна

к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Харківського національного економічного університету ім. С.Кузнеця

Анотація. У статті проаналізовано масштаби неплатежів в Україні та визначено параметри дебіторської заборгованості вітчизняних підприємств. В рамках поглиблення теоретико-методологічних засад бухгалтерського обліку розрахунково-платіжних операцій підприємств авторами визначено сутність та типологію дебіторської заборгованості в бухгалтерському обліку, розглянуто нормативні акти, що регламентують порядок бухгалтерського відображення дебіторської заборгованості, а також визначено процедуру бухгалтерського обліку заборгованості дебіторів та порядок розкриття даної інформації у фінансовій звітності підприємства.

Ключові слова: облік, дебітори, заборгованість, розрахункові операції, платіжна дисципліна, безнадійні борги, теперішня вартість.

Аннотация. В статье проанализированы масштабы неплатежей в Украине и определены параметры дебиторской задолженности отечественных предприятий. В рамках развития теоретико-методологических основ бухгалтерского учета расчетно-платежных операций предприятий авторами определена сущность и виды дебиторской задолженности в бухгалтерском учете, рассмотрены нормативные акты, регламентирующие порядок бухгалтерского отражения дебиторской задолженности, а также определена процедура бухгалтерского учета задолженности дебиторов и порядок раскрытия данной информации в финансовой отчетности предприятия.

Ключевые слова: учет, дебиторы, задолженность, расчетные операции, платежная дисциплина, безнадежные долги, нынешняя стоимость.

Abstract. The paper analyses dynamics and structure of debts of enterprises in Ukraine. Aimed to develop theoretical and methodological fundamentals of accounting for debts and payments the paper starts with revealing the essence of debts, overviews legal requirements and standards that rule accounting for debts and concludes with justifying the procedure of composing financial statement

sections for different kinds of debts.

Keywords: accounting, debtors, debts, payments, payment discipline, uncollectible debts.

Постановка проблеми. Загострення кризи неплатежів в Україні внаслідок скорочення обсягів банківського кредитування, відсутності належного рівня державної підтримки підприємництва та дефіциту власних коштів вітчизняних підприємств обумовило нарощення балансових залишків дебіторської заборгованості. Саме тому, сьогодні, задля недопущення погіршення фінансового стану вітчизняних підприємств внаслідок зниження платіжної дисципліни його покупців та замовників вимагає запровадження системи внутрішньогосподарського контролю розрахунків, інформаційним базисом якому слугує бухгалтерська інформація. За цих умов потребує детального вивчення порядок бухгалтерського відображення стану розрахунків підприємства.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Вагомий внесок у розробку методологічних засад бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості зроблено в наукових дослідження С. Д. Батехіна, І. А. Бланка, Ф. Ф. Бутинця, С. Ф. Голова, С. Грязнової, З. В. Гуцайлюка, Р. Дамарі, В. П. Завгороднього, О. Д. Заруби, В. В. Ковальова, В. Костюченко, С. І. Маслова, Є. Петрик, Г. В. Савицької, Я. В. Соколова, В. В. Сопка, С. Хенка, К. Хувера, М. Г. Чумаченка, А. Шаповалової, М. Швайки та ін. Але незважаючи на значні наукові здобутки науковців до сьогодні залишаються невизначеними ряд проблем у розрахунково-платіжних відносинах вітчизняних підприємств з дебіторами, вирішення яких потребує дослідження особливостей бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення методологічних засад бухгалтерського відображення та аналізу дебіторської заборгованості підприємства.

Об'єктом дослідження є розрахунково-платіжні операції підприємства.

Предметом дослідження є методологія бухгалтерського обліку

дебіторської заборгованості підприємства та підходи до її аналізу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз структури оборотних активів вітчизняних підприємств за період 2008-2012 рр. [4,10] дозволяє стверджувати про існування великих обсягів непогашеної заборгованості за відвантажені товари, роботи, послуг. Так, частка дебіторської заборгованості в сукупних оборотних активах українських підприємств протягом аналізованого періоду становить в середньому 61% та в динаміці показник дещо скорочується: з 61,4% у 2008 році до 58,2% в 2012 році (рис. 1). В Україні оптимальною вважається структура оборотних активів підприємства за умов, якщо питома вага дебіторської заборгованості не перевищує 20% [9]. Отже фактичний рівень неплатежів в Україні є критичним.

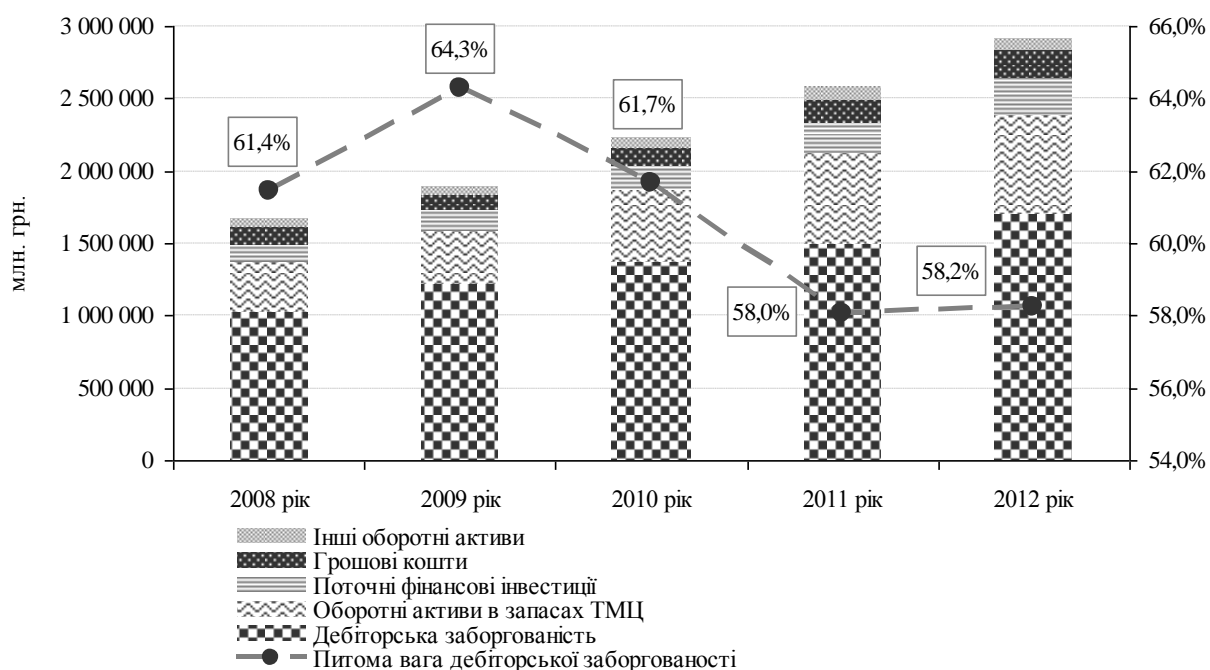

Рис. 1. Динаміка та структура оборотних активів вітчизняних підприємств за період 2008-2012 рр.

Складено автором на підставі даних Державної служби статистики [4]

Значні обсяги дебіторської заборгованості підприємства є негативним явищем, адже на покриття тимчасового розриву між датою виникнення зобов'язання за отримані товари, роботи, послуги та датою його погашення підприємство має залучати додаткове фінансування і, тим самим, підвищувати

валові витрати. Отже, погіршення платіжної дисципліни контрагентів негативно відображається як на самому підприємстві, так і на споживачах його продукції (послуг) і його ділових партнерах. Адже виручка від реалізації є ключовим джерелом надходження грошових коштів, а її відсутність є причиною погіршення платоспроможності підприємства, зниження його ділової активності, скорочення прибутковості та, в цілому, нездатності до розвитку у майбутньому.

Дослідження обсягів поточної дебіторської заборгованості у порівнянні з доходом, отриманим вітчизняними підприємствами за видами економічної діяльності дозволив визначити, що частка заборгованості дебіторів у сукупних чистих доходах суб'єктів господарювання коливається від 9,8% в секторі охорони здоров'я та надання соціальних послуг до 70,3% у секторі операцій з нерухомим майном (рис. 2).

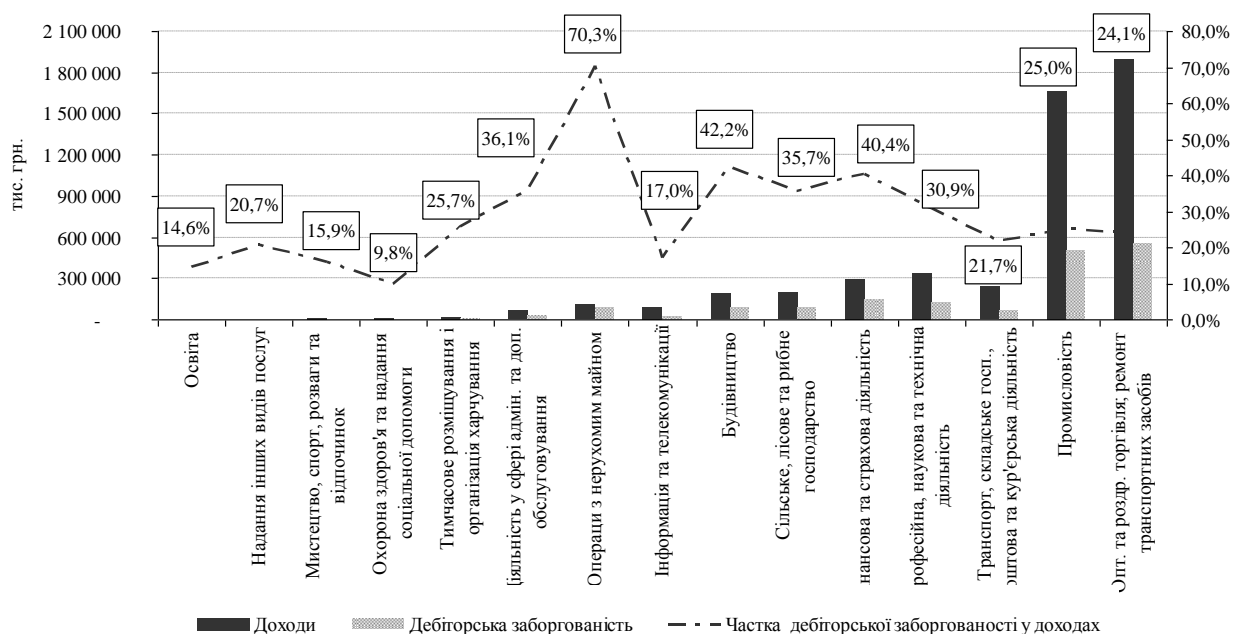

Рис. 2. Показники розрахунково-платіжних операцій вітчизняних підприємств за видами економічної діяльності у 2012 р.

Складено автором на підставі даних Державної служби статистики [10]

У найбільших секторах вітчизняної економіки за обсягами надходження чистих доходів – оптовій і роздрібній торгівлі та ремонті транспортних засобів,

а також промисловості – частка поточної дебіторської заборгованості у сукупних доходах в 2012 р. становить близько 25%. В загальних доходах вітчизняних суб'єктів господарювання заборгованість дебіторів становить 27,7%. Таким чином, можна говорити, що істотна частка доходу вітчизняних підприємств недоотримана у грошовій формі та заморожено у дебіторські заборгованості.

Згідно П(с)БО №10 «Дебіторська заборгованість» дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [5]. В свою чергу дебіторами є юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів.

Дебіторська заборгованість підприємства є господарським засобом та відображається в активах, адже її можна достовірно оцінити та підприємство очікує у майбутньому отримати економічну вигоду у вигляді доходу після її погашення.

Визнається дебіторська заборгованість одночасно з доходом від реалізації продукції, товарів, робіт та послуг в момент відвантаження її покупцю та оцінюється за первісною вартістю, тобто виходячи із контрактної вартості реалізованих товарів з урахуванням непрямих податків.

Облік та розкриття бухгалтерської інформації про стан дебіторської заборгованості підприємства у фінансовій звітності здійснюється в залежності від її виду. В бухгалтерському обліку існують наступні види дебіторської заборгованості підприємства [5,9]:

1) за строками погашення – поточна (виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом дванадцяти місяців з дати балансу) та довгострокова (не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу);

2) за ймовірністю погашення – дебіторська заборгованість, строк погашення якої не настав (звичайна поточна дебіторська заборгованість, що підлягає погашенню у визначені в момент її виникнення строки),

заборгованість, непогашена у визначений строк (прострочена заборгованість); сумнівний борг (поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником) та безнадійна (поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позивної давності);

3) за об'єктами виникнення – заборгованість за відвантажені товари, роботи, послуги; за отриманими векселями; за орендними платежами; за нарахованими доходами; за претензіями; за надані позики; із внутрішніх розрахунків; з бюджетом; з відшкодування наданих збитків; з іншими дебіторами тощо.

4) зважаючи на різні форми забезпечення дебіторської заборгованості доцільно також розділяти забезпечену векселем заборгованість та заборгованість, забезпечену грошовими зобов'язаннями боржника.

В залежності від виду дебіторської заборгованості її облік здійснюється на підставі певних первинних документів. Так виникнення дебіторської заборгованості признається на підставі даних накладних, рахунків-фактур, актів прийнятих робіт і послуг, товарно-транспортних накладних тощо; облік погашення заборгованості дебіторів здійснюється на підставі виписок з банку, квитанцій платіжного терміналу, чеків реєстрів розрахункових операцій, прибуткових касових ордерів, векселів тощо.

Синтетичний облік поточної дебіторської заборгованості, строк погашення якої ще не настав, ведеться на наступних рахунках:

34 «Короткострокові векселі одержані», на якому обліковується заборгованість, яка забезпечена векселем у розрізі валют: субрахунок 341 обліковує отримані підприємством векселі в рахунок забезпечення дебіторської заборгованості у національній валюті, субрахунок 342 – в іноземній валюті;

36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», де узагальнюється інформація про розрахунки за відвантажену продукцію, товари, виконані роботи й послуги, а також узагальнюється інформація про розрахунки з

учасниками промислово-фінансової групи;

37 «Розрахунки з різними дебіторами», де ведеться облік розрахунків за поточною дебіторською заборгованістю з різними дебіторами за авансами виданими, нарахованими доходами, за претензіями, за відшкодуванням завданих збитків, за позиками членів кредитних спілок, за позиками членам кредитних спілок, з державними цільовими фондами, за операціями з деривативами тощо [2].

Нарахування дебіторської заборгованості відображається за дебетом зазначених рахунків, погашення – за кредитом.

Аналітичний облік поточної дебіторської заборгованості ведеться за кожним дебітором, за видами заборгованості, термінами її виникнення й погашення [3].

На контрактивному рахунку 38 «Резерв сумнівних боргів» у розрізі дебіторів ведеться облік резервів за сумнівною дебіторською заборгованістю, щодо якої є ризик неповернення. За кредитом рахунку відображається створення резерву сумнівних боргів у кореспонденції з рахунками обліку витрат, за дебетом – списання сумнівної заборгованості в кореспонденції з рахунками обліку дебіторської заборгованості або зменшення нарахованих резервів у кореспонденції з рахунком обліку доходів [2].

Поточна дебіторська заборгованість включається до підсумку балансу за чистою реалізаційною вартістю. Для визначення чистої реалізаційної вартості на дату балансу обчислюється величина резерву сумнівних боргів. Згідно П(с)БО №10 «Дебіторська заборгованість» величина резерву сумнівних боргів може визначатися за одним із наступних методів:

застосування абсолютної суми сумнівної заборгованості – величина резерву визначається на підставі аналізу платоспроможності окремих дебіторів, що потребує глибокої поінформованості підприємства про діяльність його дебіторів;

застосування коефіцієнта сумнівності – величина резерву обчислюється множенням суми залишку дебіторської заборгованості на

початок періоду на коефіцієнт сумнівності. В свою чергу, коефіцієнт сумнівності може розраховуватися такими способами:

визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході;
класифікації дебіторської заборгованості за строками непогашення;
визначення середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3-5 років.

Величина резерву сумнівних боргів визначається як сума добутоків поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги відповідної групи та коефіцієнта сумнівності відповідної групи.

Залишок резерву сумнівних боргів на дату балансу не може бути більшим, ніж сума дебіторської заборгованості на ту саму дату.

Довгострокова дебіторська заборгованість обліковується на синтетичному рахунку 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість та інші необоротні активи», який передбачає облік дебіторської заборгованості фізичних та юридичних осіб, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу. В свою чергу синтетичний рахунок 18 деталізує довгострокову дебіторську заборгованість наступним чином [2]:

заборгованість за майно, що передано у фінансову оренду – субрахунок 181, де відображаються чисті інвестиції орендодавця у фінансову оренду, визначені згідно П(с)БО 14 «Оренда»;

довгострокові векселі одержані – субрахунок 182, на якому обліковуються векселі, одержані на забезпечення довгострокової дебіторської заборгованості;

інша дебіторська заборгованість – субрахунок 183, передбачає бухгалтерське відображення іншої заборгованості дебіторів, яка не належить до рахунків 181 та 182, зокрема розрахунків з працівниками за виданими довгостроковими позиками тощо та інші види розрахунків;

на субрахунку 184 зазначаються інші розрахунки, що не можуть бути

віднесені до зазначених вище складових довгострокової дебіторської заборгованості та інших необоротних активів.

При цьому, частина довгострокової дебіторської заборгованості, яка підлягає погашенню протягом дванадцяти місяців з дати балансу, відображається на ту саму дату в складі поточної дебіторської заборгованості [5].

Аналітичний облік довгострокової дебіторської заборгованості та інших необоротних активів ведеться за кожним дебітором, за видами заборгованості, термінами її виникнення й погашення, за видами інших необоротних активів. Довгострокова дебіторська заборгованість, на яку нараховуються проценти, відображається в балансі за їх теперішньою вартістю (дисконтована сума майбутніх платежів (за вирахуванням суми очікуваного відшкодування), яка, як очікується, буде потрібна для погашення зобов'язання в процесі звичайної діяльності підприємства [6]).

Розкриття інформації про стан господарських засобів, джерел їх утворення та господарських операцій підприємства у фінансовій звітності регулюється НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». В процесі складання фінансових звітів підприємства можуть не наводити окремі їх статті, якщо за результатами діяльності у звітному періоді відсутня інформація до розкриття в таких статтях (крім випадків, якщо така інформація була в попередньому звітному періоді), а також суб'єкти господарювання можуть додавати статті з переліку додаткових статей фінансової звітності із збереженням їх назви і коду рядка, у разі якщо стаття відповідає таким критеріям: інформація є суттєвою та оцінка статті може бути достовірно визначена [1].

Отже розкриття бухгалтерської інформації про стан дебіторської заборгованості підприємства здійснюється шляхом відображення дебетового сальдо бухгалтерських рахунків, призначених для обліку заборгованості дебіторів, у активній частині форми № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» наступним чином [7]:

- 1) у I розділі активу балансу «Необоротні активи» в основній статті 1040

«Довгострокова дебіторська заборгованість» узагальнюється інформація про заборгованість, яка буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу;

2) в II розділі активу балансу «Оборотні активи» у додатковій статті 1120 «Векселі одержані» відображається сума поточної дебіторської заборгованості, забезпеченої векселями в національній та іноземній валюті;

3) в II розділі активу балансу «Оборотні активи» у статті 1125 «Дебіторська заборгованість за продукцію товари, роботи, послуги» відображається заборгованість покупців або замовників за надані їм продукцію, товари, роботи або послуги скоригована на резерв сумнівних боргів (нетто);

4) в II розділі активу балансу «Оборотні активи» у статті 1130 «Дебіторська заборгованість за розрахунками за виданими авансами» відображається сума авансів, наданих іншим підприємствам, у рахунок наступних платежів;

5) в II розділі активу балансу «Оборотні активи» у статті 1135 «Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом» відображається дебіторська заборгованість фінансових і податкових органів, а також переплата за податками, зборами та іншими платежами до бюджету. Окремо у статті 1136 наводиться дебіторська заборгованість з податку на прибуток;

б) в II розділі активу балансу «Оборотні активи» у додатковій статті 1140 «Дебіторська заборгованість за розрахунками з нарахованих доходів» відображається сума нарахованих дивідендів, процентів, роялті тощо, а також різниця між справедливою вартістю дебіторської заборгованості та номінальною сумою грошових коштів та/ або їх еквівалентів, що підлягають отриманню за продукцію, товари, роботи, послуги, що утворюється у разі відстрочення платежу за продукцію, товари, роботи, послуги;

7) в II розділі активу балансу «Оборотні активи» у додатковій статті 1145 «Дебіторська заборгованість за розрахунками із внутрішніх розрахунків» відображається заборгованість пов'язаних сторін та дебіторська заборгованість із внутрішніх розрахунків, зокрема між учасниками

фінансово-промислової групи тощо;

8) в II розділі активу балансу «Оборотні активи» у статті 1155 «Інша поточна дебіторська заборгованість» відображається заборгованість дебіторів, яка не відображена в окремих статтях щодо розкриття інформації про дебіторську заборгованість або яка не може бути включена до інших статей дебіторської заборгованості та відображається у складі оборотних активів.

Інформація наведених статей дебіторської заборгованості включається до підсумку балансу за чистою реалізаційною вартістю, тобто справедлива вартість за вирахуванням резерву сумнівних боргів.

Крім того у примітках до фінансової звітності деталізується наступна інформації щодо стану дебіторської заборгованості підприємства: перелік дебіторів і суми довгострокової дебіторської заборгованості, перелік дебіторів і суми дебіторської заборгованості пов'язаних сторін, з виділенням внутрішньогрупового сальдо дебіторської заборгованості, склад і суми статті балансу «Інша дебіторська заборгованість», метод визначення величини резерву сумнівних боргів, сума поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги в розрізі її класифікації за строками непогашення, залишок резерву сумнівних боргів за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості, його утворення та використання у звітному році.

Аналіз дебіторської заборгованості є невід'ємною складовою системи управління розрахунковими операціями підприємства та складовою внутрішньогосподарського контролю платіжної дисципліни його дебіторів. Основною метою аналізу дебіторської заборгованості на підприємстві є інформаційне забезпечення ухвалення ефективних управлінських рішень, спрямованих на мінімізацію неплатежів покупців та замовників його продукції, товарів, робіт, послуг.

Інформаційною базою аналізу дебіторської заборгованості підприємства є його фінансова звітність, а також деталізовані бухгалтерські дані щодо стану заборгованості дебіторів підприємства. Нашу думку,

дослідження стану неплатежів на підприємстві має здійснюватись в рамках кількісного та якісного аналізу.

Кількісний аналіз дебіторської заборгованості підприємства на базі його фінансової звітності передбачає встановлення її частки у активах підприємства, вивчення структури заборгованості у розрізі строків погашення, об'єктів виникнення, ймовірності погашення та форми забезпечення. Деталізовані дані аналітичного обліку дебіторської заборгованості мають слугувати для виокремлення основних боржників підприємства та визначення масштабів їх неплатежів.

Якісний аналіз дебіторської заборгованості має здійснюватись шляхом порівняння дебіторської та кредиторської заборгованості підприємства (оптимальним вважається ситуація, коли перша перевищує другу), обчислення показників оборотності дебіторської заборгованості, визначення частки сумнівної заборгованості в сукупних її обсягах.

Результати такого аналізу є основою удосконалення політики взаємовідносин підприємства з дебіторами, запровадження системи заходів щодо стягнення їх заборгованості (за необхідності у судовому порядку) та реструктуризації залишків дебіторської заборгованості шляхом списання безнадійної її частини на валові витрати підприємства.

Висновки. За результатами дослідження доведено надмірно високу частку дебіторської заборгованості у загальних оборотних активах вітчизняних підприємств, яка протягом 2008-2011 рр. становить у середньому 61%, а також можливості щодо її збільшення внаслідок недоотримання суб'єктами господарювання близько 25% доходу у грошовій формі в 2012 р. Це говорить про можливість загострення кризи неплатежів та необхідність розробки ефективних заходів щодо зниження обсягів заборгованості дебіторів вітчизняних підприємств. За цих умов на рівні держави основним завданням в рамках реалізації регуляторної політики в економічній сфері є поглиблення теоретико-методологічних засад відображення неплатежів дебіторів на рахунках бухгалтерського обліку та деталізації даної інформації у фінансовій

звітності; на рівні суб'єктів господарювання – запровадження процедур аналізу дебіторської заборгованості та удосконалення розрахунково-платіжних відносин з дебіторами.

Список використаних джерел:

1. Загальні вимоги до фінансової звітності Наказ Міністерства фінансів України : N 73 від 07.02.13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

2. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Інструкція Міністерства фінансів України : N 291 від 30.11.99. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.

3. Невская А. Додаткові статті фінзвітності: коли та як заповнювати. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interbuh.com.ua/ua/view/newspaper/2286/5452>.

4. Оборотні активи за видами економічної діяльності. Державна служба статистики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 10 «Дебіторська заборгованість» : Наказ Міністерства фінансів України : N 237 від 08.10.99. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99>.

6. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання» : Наказ Міністерства фінансів України : N 20 від 31.01.2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00>.

7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності : Наказ Міністерства фінансів України : № 433 від 28.03.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=382859&cat_id=293536.

8. Садовська І.Б. Бухгалтерський облік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1893041453242/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/oblik_debitorskoyi_zaborgovanosti.

9. Фарінович І.В. Факторинг як механізм пришвидшення обіговості обігових коштів підприємств / І.В. Фарінович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/20_15/248_Far.pdf.

10. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності у 2012 році. Державна служба статистики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.